

УДК 141.7

ПРО РОЛЬ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олексій Бучин

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
історико-юридичний факультет, кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Україна*

Існує протиріччя істини та недостовірної інформації у будь-якому суспільстві. З точки зору панлогізму, абсолютно все можна виразити поняттями. Це означає, що людина здатна оволодіти істиною і встановити панування добра у світі, усунути ситуації абсурду. Кіркегаард вважав, що екзистенція не вкладається у поняття, а людство прямує через естетичну та етичні стадії розвитку до релігійної стадії. Релігія ґрунтується на віруваннях, а вірування самі по собі абсурдні та парадоксальні. Але у сучасному суспільстві панує не релігійна, а політична свідомість. Політика усуває протилежність добра і зла, достовірної та недостовірної інформації, створює абсурдні ситуації щодня.

Ключові слова: Бог, влада, власність, істина, хиба, доха, парадокс, episteme, абсурд, свідомість, екзистенція, добро, зло, трансценденте, інформація.

Сучасне суспільство прийнято називати інформаційним. У традиційних суспільствах не було таких засобів вироблення, накопичення, збереження та поширення інформації, які є нині. У суспільстві ХХ – початку ХХІ ст. кількість інформації значно зросла і стала доступна широким масам людей. Настав час стрімкого розвитку планетарного інформаційного простору, в якому навіть деякі соціальні відносини набули віртуального характеру, а серед форм власності ледь не перше місце посіла власність на засоби виробництва інформації.

Метою статті є дослідження хибності як засади буття та ролі недостовірної інформації у сучасному суспільному бутті та суспільній свідомості.

Актуальність дослідження зумовлена перманентною потребою соціально-філософського осмислення інформаційного простору-часу, тенденцій його розвитку та детермінант оптимізації. Особливе значення для українського суспільства ця проблема має в сучасних умовах ведення гібридної війни і порушення інформаційної безпеки держави, процесів іредентизму (італ. irredentismo, від irredento — незвільнений, такий, що перебуває під чужим владарюванням), сепаратизму (від лат. separatus — відокремлення) та сецесії (лат. secession — вихід; від secede — ухожу).

Осмислення сутності інформаційного простору-часу має давнє коріння і продовжується в екзистенціалізмі, феноменології, герменевтиці, постмодернізмі, синергетиці тощо.

Коли кініки казали Платону (427–347), що не бачать ніякої «чашності», тобто «загального», вони не були відвертими, бо не можна назвати чашу чашею, якщо немає поняття. Поняття – це, зокрема, уявлення, яке виражене словом, тобто поняття «чаша» у кініків було. Уявлення ґрунтується на даних наших органів чуття. Чашу можна побачити, потримати тощо. Чашу можна зробити з різних матеріалів, надати різної форми тощо. В різних мовах використовуються різні слова на позначення одного і того самого, і мова утримує поняття як спільне людське знання про чуттєво даний людині світ. Будь-яке слово має властивість узагальнювати, і протест кініків був пов'язаний із відмовою абстрагуватися (відірватися) від дійсності. По суті, Платон тому сказав кінікам, що у

них немає розуму, що вони демонстрували небажання відволіктися від дійсності, шукати істину і прикидалися дурнями.

Для Платона алетейя (грец. *αλήθεια* – істина) є вищим, божественним повелінням. Парадокс істини полягає в тому, що, з одного боку, вона є відкритим знанням, а з іншого – вона прилучена до трансцендентного, сакрального, невимовного (не підлягає вираженню через абстрактне мислення). Лінгвістичні студії Платона є довільними, але цікавими. У діалозі «Кратіл» Платон устами Сократа каже: «А что касается истины (*αλήθεια*), похоже, что и это имя составлено из других слов. Очевидно, им назван божественный порыв сущего (*θεία του οντος φορά*) – так, как если бы это было божественным наитием (*θεία ἄλη*)» [1, с. 658]. Слово *θεία* означає «богиня», а слово *ἄλη* означає «поневір'яння, божевілля».

Значно пізніше Гегель (1770–1831) прямо поставив питання: «Хто мислить абстрактно?» і відповів на нього. Гегель іронічно зазначив: «Порядочное общество именно потому и избегает общения с «абстрактным», что слишком хорошо с ним знакомо». «Мы находимся в приличном обществе, где принято считать, что каждый из присутствующих точно знает, что такое «мышление» и что такое «абстрактное». Стало быть, остается лишь выяснить, кто мыслит абстрактно». «Кто мыслит абстрактно? – Необразованный человек, а вовсе не просвещенный» [2, с. 389–391]. Як відомо, кініки не мали грошей на навчання і навіть пишалися тим, що вони самі по собі розумні і освіта для них зайва (принцип «апайдеусія»). Сутність сучасних кініків зображена Михайлом Булгаковим (1891–1940) у «Собачому серці». Освіта означає здатність конкретної людини у конкретній області знань мислити конкретно, тобто не залишатися на рівні абстрактного мислення, а переходити до конкретного, професійного мислення. Відсутність професійності – це і є відсутність розумності.

Можливо, все було б значно простіше, якби пізнання відбувалося тільки на чуттєвому рівні. Але суттєвою відмінністю людини від тварини є здатність мислити вербально, логічно, абстрактно. Абстрактне мислення нерозривно пов'язане з мовою. Сама по собі здатність абстрактно мислити не є ані доброю, ані поганою, вона може бути свідченням як розумності (*homo sapiens*) так і дурості (*homo stultus*). Розумність проявляється у здатності аналізувати конкретну дійсність, здійснювати сходження від абстрактного до конкретного (метод Гегеля), але «абстрактне» може і приховати ту саму дійсність і навіть створити ілюзію розуміння, ввести людину в оману.

Платон так захопився вивченням людського інформаційного простору, що світ незмінних ідей-понять у нього перетворився на дійсний світ, а мінливий світ, даний людям у відчуттях, став віртуальним.

У процесі систематизації логіки Аристотель (384–322) повернув вербальним структурам їх земну основу: загальне існує не тільки у поняттях, а і у самих речах. Послідовник Аристотеля Томас Аквінський (1225–1274) зробив уточнення: загальне є трансцендентним, тобто воно у Бога або Бог і є Логос, загальне є у створених Богом речах та людях (людина наділена поняттями, тобто здатна розуміти). Але екзистенціальне не є трансцендентним, людина перебуває у постійному стані незавершеного розуміння, не-до-розуміння.

У Новому часі знову постала проблема іменування (див. «Кратіл» Платона). Наприклад, І. Кант (1724–1804) закликав мислити несуперечливо та називати речі своїми іменами. Теорія ж іменування з'явилася завдяки М. Шліку (1882–1936), який спирався на знакову природу мови. Знак – це дещо, яке представляє інше дещо. Є знаки безпосередні (наприклад, підвищена температура тіла людини є свідченням її хвороби) та опосередковані. Останні є символами. Давні греки казали, що «цимболон» (символ) демонструє «порушену єдність». Наприклад, дві частини одної монети давали незнайомим людям змогу встановити зв'язок, порозумітися. Будь-яка мова має символічний характер.

Ця символіка дозволяє мати поняття навіть про те, чого нема у чуттях: «вічний двигун», «демократія» тощо. Шлік запропонував вважати, що у разі, коли знак має чуттєву реальність, це означає, що знак має предметне **значення** (приклад з чашею тощо). Якщо ж така безпосередня предметність відсутня, то і значення нема. Але навіть якщо нема значення, залишається думка, спільна для людей, думка, виражена словом – **смысл**. Перекладачі добре знають, як важко буває передати думку-смысл іншою мовою. Незалежно від наявності значення нам завжди хочеться мати справу зі смыслами. Відсутність смыслу може бути тільки тоді, коли виникають ситуації абсурду і коли немає потреби думати конкретно, тобто бути розумними.

Саме особливість людей через спільне знання (свідомість) оперувати смыслами мав на увазі Е. Гуссерль (1859–1938), створюючи свою феноменологію.

Гуссерль здивував філософів, запропонувавши феноменологічну редукцію: усунути так зване «основне» філософське питання щодо первинності чи вторинності матерії чи свідомості. Це означає, насамперед, те, що свідомість не є простим відображенням матеріального світу. Феномени свідомості не мали бути обов'язково прив'язаними до чуттєвої дійсності. Феномени свідомості не можна просто так відкинути. Якщо віруюча людина, наприклад, переконана, що може спілкуватися з Богом, то це її реальний стан. Намагаючись вирішити задачу про ставлення людини до знань, Гуссерль порушив надзвичайно важливу і важкою проблемою: як відрізнити знання та гадку? Для позначення думки-гадки давні греки запропонували термін $\Delta\omicron\zeta\alpha$ (лат. *doxa*). У нас є похідні від цих слів: «загадка», «вгадка», «здогадка», «пригадувати» і дуже важливий термін «парадокс», тобто те, що лежить за межею думки-гадки. Ми і в побуті говоримо, наприклад, «не так сталося, як гадалося...», «хотіли як найкраще, а вийшло, як завжди...», «благими намірами стелена дорога до пекла» тощо, тобто щось завжди є **за** нашою думкою-гадкою. Гегель висунув проти традиційної логіки, яка забороняє протиріччя, таке положення, за яким суперечність є критерієм істини, а відсутність суперечності – це критерій омани. Тим самим Гегель підкреслив, що реальне життя розвивається через парадокси. Достовірні ж знання греки називали епістемними (грец. $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\eta\mu\eta$, лат. *episteme*). Варто згадати з цього приводу сучасну епістемологію, яка досліджує достовірні знання.

Е. Гуссерль шукав достовірні засади пізнання, тобто самого процесу отримання знань. Результатом такого пізнання мала бути тільки істина. Думки-гадки суб'єктивні і формально, і за змістом. Гуссерль закликає позбутися суб'єктивізму у пізнанні. Як відомо, у Новому часі постала проблема методу (шляху) досягнення істини. Гуссерль не може встати ані на сторону емпіризму, ані на сторону раціоналізму. «Раціо» – це латинський аналог грецького «логос». Раціоналісти (зокрема кантіанці) вважають, що достовірною підставою пізнання є поняття, оперування якими дає змогу людині досягти істини. До речі, у християнстві Бог названий Істиною та Логосом одночасно. Емпірики (зокрема позитивісти) закликають усунути філософські спекуляції і створити фундамент науки на основі досвіду, чуттєвих даних.

Будь-яка думка-гадка має своїм ґрунтом інтерес. Гуссерль закликає до незацікавленого теоретичного пізнання. Але Гуссерль так само, як Платон, намагається завести дослідника в область чистих ідей-смыслів. Аристотель виконав настанову Платона більше думати про істину, а не посилаючись на авторитети (згодом з'явився вислів, який приписують Аристотелю: «Платон мені друг, але істина дорожча»). Так само переймався проблемою достовірних знань асистент Е. Гуссерля – М. Гайдеггер (1889–1976). Гайдеггер назвав своє вчення фундаментальною онтологією. Ґрунтом смыслів і буття людей загалом є мова. Смысли не можуть існувати самі по собі. Гайдеггер закликав вчуватися у буття, яке розмовляє з

людиною. Спробуємо це пояснити так: людина, яка здатна рухатися по смислах знакових систем, почути і зрозуміти достовірну інформацію, перебуває в мові як у себе дома; якщо ж людина не здатна бачити недостовірну інформацію, то у неї, як-то кажуть, «не усі вдома», людина «непова розуму», тобто вона не є розумною. Будь-яка людина не може бути повною мірою розумною. У кожній людині є парадоксальне екзистенціальне поєднання розумності та дурості, але є і бажання доторкнутися до невисловленого, трансцендентного. Позбутися цього протиріччя неможливо, хоча етичне розмежування добра-розумності та зла-дурості вперто сидить у масовій свідомості і викликає бажання усунути і таке зло чи хоча б не допустити таке зло на керівні посади, які апіорі вимагають професійності. Буття-у-світі людини знаходиться під впливом стереотипів та теоретичних конструкцій оцінки інформації. Гайдеггер вважає, що Dasein існує однаково як у істині так і у не-істині. Істину та недостовірну інформацію треба осмислювати як фундаментальний екзистенціал. Екзистенція є присутністю у хибності та істинності. Гайдеггер не сперечається з Платоном, але походження терміна «алетейя» пояснює іншим чином. У терміні «алетейя», так само як у терміні, наприклад, «атеїзм», літера «а» означає заперечення: α – говорить про заперечення того, що є прихованим, – λήθη. Істина є розкриттям втаємниченого сущого, і тому вона отримує таємність у спадок. Алетейя – це модальність присутності, у котрій суще не приховується і не виходить за буття. Гайдеггер побачив діалектичну єдність та протилежність ἀλήθεια – λήθη, сутнісну приналежність неприхованого до сфери прихованого (хибного), яке має силу Лети (забуття).

Хибність не є простою похідною від істинності, вона має самостійний екзистенціальний та соціокультурний статус, бо має пряме відношення не тільки до veritas («істина»), але і до rectitude («прямота», «справедливість») та justitia («правосуддя»). Іронічне ставлення людей до «порядку» пов'язане з практичним висновком, що «качання прав там, де їх немає, перетворюється на абсурд».

Витоки екзистенціалізму варто шукати у творчості, насамперед, Сьорена Кіркегаарда (1813–1855) та Миколи Гоголя (1809–852). Є навіть щось містичне у тривалості життя цих видатних мислителів, які переймалися долею маленьких людей, закинутих у великий світ і приречених боятися смерті через безсилля подолати абсурд чи неспроможність жити в абсурді. Кіркегаард казав, що людство має пройти три етапи розвитку: естетичний, етичний та релігійний. На останньому етапі здійснюється подолання дихотомії добра – зла і панує вища справедливість.

Екзистенціалізм став відповіддю на панлогізм Гегеля. Екзистенцію (буття конкретної людини у конкретному часі) не можна виразити абстрактним мисленням, бо вона не піддається розумінню повною мірою. Справжнє людське існування можливе тільки в акті віри у трансцендентне, від якого це існування залежить. Без такої віри особистість деградує. Віра пов'язана з абсурдом та парадоксом. Релігійний філософ, засновник західної патристики Квінт Тертуліан (156–220) визначив, що ґрунтом віри є абсурдність. Відомий вислів *credo quia absurdum est* приписується Тертуліану. Для пізнання істини зусилля розуму є недостатніми, тому треба мати серце для прийняття одкровення.

Кіркегаард продовжує розгляд цього питання: «Віра – це як раз такий парадокс, згідно з яким одиничний індивід в якості одиничного стоїть вище всезагального, одиничний виправданий перед всезагальним, не підпорядкований йому, але перевершує його, правда таким чином, що одиничний індивід, після того як він у якості одиничного був підпорядкований всезагальному, тепер завдяки цьому всезагальному стає одиничним, який в якості одиничного перевершує всезагальне; віра – це парадокс, згідно з яким одиничний індивід стоїть в абсолютному відношенні до абсолюту» [3, с. 68].

Гарним прикладом парадоксальної поведінки людини та абсурдної ситуації Кіркегаард вважає історію Авраама, якого Бог попросив принести в жертву сина Ісаака. Непарадоксальна, тобто нормальна в етичному сенсі, людина скаже, що вбивати людину, а тим більше – сина – це погано. «Але чому тоді Авраам робить це? Заради Господа і – що абсолютно те саме – заради самого себе. Він робить це заради Господа, оскільки Бог вимагає доведення його віри, і він робить це заради самого себе, щоб зуміти представити такий доказ. Єдність цих аспектів абсолютно точно виражена словом, яким завжди позначається це відношення: це випробування, спокуса. Випробування: що це означає? Зазвичай ми називаємо спокусою те, що утримує людину від виконання свого обов'язку; однак тут саме етичне є спокусою, яка може утримати його від виконання волі Бога» [3, с. 68–69].

Похід Гуссерля в область чистих ідей-смислів актуалізував проблему парадоксів. Те, що деяким людям у соціальному житті здається таким, що цілком має сенс, для інших є абсолютно безглуздим. Наприклад, більшості (*homo soveticus*) навіюється думка про будівництво світлого майбутнього, і треба мати велику мужність вийти **за межу гадки більшості** (*парадоксально помислити*), подолати всезагальний «одобрямс». У релігійній свідомості існує послідовність «заради Господа і – що абсолютно те саме – заради самого себе». У політичній свідомості є фактична послідовність «заради влади!», тобто релігійне розчинилося у політичному. А сакральні жертви вже мають бути зроблені не заради Бога, а заради Влади!

У суспільствах є різні моделі розуміння. Історичні події змінюють ці моделі. У період змін розуміння знаходиться у маргінальному стані і багато з того, що відбувається, не узгоджується зі звичними зразками і виглядає як абсурдне, а екзистенція стає присутністю у омани. Ще Платон пояснював ситуацію ілюзорності буття як перебування у печері. У теорії ідей Платона часто можна зустріти термін «ейдос». Важливо враховувати, що ейдосів, тобто уявлень, більше, аніж їх узагальнень-понять-ідей. Маргінальне розуміння має у своїй основі викривлені ейдоси – ейдолони, коли щось очевидне стає своєю протилежністю. У печері панують ейдолони.

Ставлення до омани у суспільстві неоднозначне. Наприклад, М. Фуко (1926–1984) вважав, що нам не треба «знову відкривати вищий та урочистий жест, який встановив одним махом недосяжну Ідею. Скоріше, нам варто вітати підступне збіговисько симулянтів, яке шумно ломиться у двері» [4, с. 443–444]. «Може бути, – каже М. Гайдеггер, – нам тому так важко дається пошук істинного, і тому ми так не часто його знаходимо, що нічого не знаємо і не хочемо знати о сутності хибного. Може, ми уражені страшною сліпотою, вважаючи, що сутність негативного сама є дещо «негативне»» [5, с. 101].

У масовій свідомості потроху затверджується думка неминучої хибності буття, оскільки етап розвитку суспільства, де панує довіра, вже минув, хоча «соціальне» передбачає прагнення людини до спілкування, а спілкування передбачає довіру. Лібералізація суспільного життя означає і свободу у поширенні хибної інформації. Хибне не є чимось випадковим, воно перетворилося на модус екзистенції і проявляє себе як обман та самообман, симуляція та хитрість, омани та приховування інформації тощо. Певною мірою маємо «кінець соціального», бо у ньому не виражений істинний сенс людських відносин. Політика, освіта, сім'я, родина тощо завжди щось приховують або викривлюють у людських відносинах. Соціальні форми мають симулятивну природу. Сучасна людина опинилася перед проблемами, які не мають прямих рішень, ірраціональні за своїм характером і розташовані «на задньому плані пізнаваного» [6, с. 271].

Список використаної літератури

1. Платон. Собр. соч. : в 4 т. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А.Ф. Лосева и др. М., 1990.
2. Гегель Г.В.Ф. Кто мыслит абстрактно? Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет в двух томах. Том 1. М. 1972.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет. Хрестоматия по истории философии. От Шопенгауэра до Дерриды. М., Издательский центр Владос. 2001.
4. Фуко. М. *Theatrum philosophicum* // Делез Ж. Логика смысла. Фуко М. *Theatrum philosophicum*. М.: «Раритет»; Екатеринбург: «Деловая книга», 1998.
5. Хайдеггер М. Парменид / пер. с нем. А.П. Шурбелева. СПб.: Владимир Даль, 2009.
6. Гартман Н. Систематическая философия в собственном изложении. Фауст и Заратустра. СПб., 2001.

ABOUT THE ROLE OF UNRELIABLE INFORMATION IN MODERN SOCIETY**Oleksii Buchyn***Nizhyn Mykola Gogol State University, Faculty of History and Law,**Department of Political Science, Law and Philosophy**Grafska str., 2, 16600, Nizhyn, Ukraine*

There is a contradiction between truth and inaccurate information in any society. From the point of view of panlogism, everything can be expressed entirely by concepts. This means that person is able to master the truth and establish the dominance of good in the world, eliminate the situations of the absurd. Kirkegaard believed that the existence does not fit into the concept and mankind goes through the aesthetic and ethical stages of development to the religious stage. Religion is based on beliefs, and beliefs themselves are absurd and paradoxical. But in modern society, political consciousness dominates. Politics erases the opposite of good and evil, true and false information, creates absurd situations every day.

Key words: God, power, property, truth, lie, doxa, paradox, episteme, absurdity, consciousness, existence, good, evil, transcendent, information.